

İbnü't-Tahhan ve *el-İnbâ' fî Usûli'l-Edâ* Adlı Eserinin Tecvid Tarihindeki Yeri

The Place of the Work Named İbnü't-Tahhan and *el-İnbâ' fî Usûli'l-Edâ* in the Date of Tajweed

• Durmuş ARSLAN^a

^aSivas Cumhuriyet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Tefsir ABD,
Sivas, Türkiye

Received: 12.03.2021

Received in revised form: 13.09.2021

Accepted: 14.09.2021

Available online: 15.03.2022

Correspondence:

Durmuş ARSLAN
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Tefsir ABD,
Sivas, Türkiye
darslan@cumhuriyet.edu.tr

ÖZ Hz. Peygamber'in ve ashâb-ı kirâmın Kur'an'ın okunmasına gösterdikleri özen ve disiplin, bu okumaların rastgele değil, eğitim yoluyla öğrenilerek elde edilen bilgilerle ancak mümkün olabileceğini göstermektedir. Zira okunmuş (makru') bir kitap, ancak onu ilk okuyanların okuduğu gibi veya ona yakın okunursa, doğru okunmuş olabilir. Bu sebeple Kur'an'ın okunması hususu ilk günden itibaren bir ihtisaslaşmayı zorunlu hale getirmiş, şifâhî olarak nesilden nesile aktarılan bilgilerin ilmi bir disipline kavuşturularak yazılması ihtiyacı doğmuştur. İlmî bir disiplin haline gelen tecvid, kendi alanında hem ihtisaslaşmayı, hem de literatürünü oluşturmayı başarmıştır. Teorik, pratik ve sanat-estetik boyutu ile bu ilim dalını ilmek ilmek ören âlimlerimizden birisi de İbnü't-Tahhan diye bilinen Abdülaziz b. Ali b. Muhammed b. Seleme el-Endelüsî el-İşbîlî es-Sümâtî (498/1104-560/1165)'dir. O; yazdığı eserlerde tecvidin önemli konularını ele almış, kavramlarını açıklamış, kurallar ortaya koymuş, kendinden sonra yazılan eserlere kaynaklık etmiştir. Onun eserlerinden biri de *el-İnbâ' fî Usûli'l-Edâ* ismini taşımaktadır. Bu eserde o, hareketler ve hareke ölçülerini açıklamış, sükûnu ölü ve diri (hayy, meyyit) diye iki kısma ayırmış, med ölçülerinden bahsederken şeddeyi fer'î medlerde sebep-i med olarak saymış, tenvîn ve sakin nûn, kalın ve ince okunan harfler, imâle, feth, taklîl gibi kavramlardan ve vakıf ve ibtidâdan bahsetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an; kıraât; tecvid; İbnü't-Tahhan; fonetik

ABSTRACT The care and discipline shown by the Prophet Muhammad and his valuable friends (ashâb) in reading the Quran show that these readings can only be possible with the information obtained through education, not coincidence. Because a book can only be read correctly if it is read as or close to the first readers to read it. For this reason, the subject of reading the Quran has made it necessary to expertise since the first periods. The information transmitted from generation to generation orally (Shifahi) had to be written in a scientific discipline. Tajweed, which has become a scientific discipline, has succeeded in both specializing in its field and creating its literature. One of our scholars who are competent in this field of science with its theoretical, practical and art-aesthetic dimensions is Abdülaziz b. Ali b. Mohammed b. Salama al-Andalusi al-İsbîlî as-Sümâtî (498 / 1104-560 / 1165) known as İbnü't-Tahhan. In his works, he addressed the important issues of tajweed, explained the concepts, laid down rules, and served as a source for the works written after him. One of his works is named *al-İnbâ' fî Usûli'l-Edâ*. In this work, he explained Kharakahs and the measurements of the Kharakah and divided the Sükûn into two parts as dead and alive (Khayy, Meyyit). While talking about Mad dimensions, he counted the Shadda as the Sababi-i mad in the fellow mads. He talked about concepts such as tanvîn and an-nûn as-sakinah, bold and thin letters, imâle, fath, taklîl gibi kavramlardan ve vakıf ve ibtidâ.

Keywords: Quran; kıraât, tajweed, İbnü't-Tahhan, phonetics

EXTENDED ABSTRACT

Places such as Dâru'l-Erkam, Suffa, Dâru'l-Qurrâ are the names of places where Quran education was held during the time of the Prophet Muhammad (pbuh). Qurra (Readers of the Quran) is a concept used for those who were experts in reading and memorizing the Quran among the Sahaba (Companions) at that time. This incentive has yielded its fruits through the training of dozens of Sahaba expressed with this concept. The care and discipline that the Prophet Muhammad (pbuh) and his Companions showed to the reading of the Quran shows that these readings are not possible by accident, but by knowledge obtained through education. Because a book read (maqrû') by the Prophet Muhammad (pbuh) and his Companions under his supervision can only be read correctly if it is read in accordance with the rules and discipline read by the first readers. This situation, which is directly related to both the faith and worship life of the believers, has made it obligatory for the Muslims to spend a special time to read the Quran very carefully and to pass it on to the next generations.

The first pioneers of this study were again the Companions. They formed a circle of reciting the Quran in the places they conquered. Such reasons have increased the interest in reading the Quran on the one hand and made it necessary to specialize from the first day on the other. The rules of reading the Quran, which are passed down from generation to generation, have been given a scientific discipline. Tajweed, which has become a scientific discipline, has succeeded in both specializing in its field and creating its literature.

One of our scholars who learned this branch of science with its theory, practice and art-aesthetics dimension is İbnü't-Tahhan known as Abdulaziz b. Ali b. Muhammed b. Salama al-Andulusî is al-İşbîlî as-Sumâtî (498 / 1104-560 / 1165) who lived in Andalusia in the 6th (Hijri) century. He was recognized as a great scholar in the field of tajweed. There are many scholars who grow up in this area in the east and west. However, he became someone who made a name for himself with his writings in this field and the students he taught, and made an impact on those who came after him. If the scholars of the Quran and Tajweed of the 4th and 5th centuries are considered as the first layer, it is necessary to consider Ibn al-Tahhan with his famous teachers Ar-Ru'aynî (d.539), İbü'n-Nehhas (d.531) and Ibn Sa'dûn al-Qurtubî (d.567), and al-İsbahânî (d.543) and al-Hemazani in the east and Attar (d.569) as the second layer tajweed scholars in the west (Andalusia) and his works as an early period works. Ibn al-Tahhan traveled from his country to North Africa, the Middle East and the Hejaz region to learn science. He died in Aleppo in (560/1165), passing the last stages of his life.

In his works, İbnü't-Tahhan handled the important issues of tajweed, explained the concepts, laid down rules, and served as a source for the works written after him. One of his works bears the name of al-Inbâ fi Usûli'l-Edâ, which is the subject of this article. During this study, we saw the content of this work extraordinarily, even though its size was small. This work has been counted among the first reference sources for those who do research in the field of tajweed science and the vocalization of the Quran phonetics. Naturally, it is wrong to expect that all subjects of tajweed science have been included in this work. In addition, he has not written a single work in this field. His book dealing with Maharîc-i huruf and sifaat-i huruf, the book that he discusses what is said about Hamzah and the book about foundation and ibtidâ are different. Especially his work that deals with the main subjects of the science of tajweed is al-inbâ fi Usûli'l-Edâ. In this work, he described the Harakah and mentioned the measurements of the Harakah and divided the Sukun into two parts as dead and alive (hayy, meyyit). While talking about Mad measures, he counted the Shaddah as the Sabab-i mad in the fer'î madds, and he mentioned the judgments of the tenvîn and the Nun as-sakin, and the letters that are read in bold and thin. In addition, he talked about concepts such as Ihtilas, Imâle, Fath, Taqlîl, Ishmam, Ravm, Waqf and ibtidâ.

If it is necessary to make a criticism of the work, the author wants to explain a lot with very short statements. This situation both tires the reader and indicates that it should be read in the company of someone who knows. The subject of criticism can also be seen as a surplus value for this work. In other words, it can be said that it is a work that appeals to those who have reached a certain level in the training of the Quran. I would like to state that I encountered quite new concepts and expressions during our work.

1. GİRİŞ

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) risâleti ile birlikte Mekke'de, özel olarak da *Dâru'l- Erkâm*'da şifâhî (yüz yüze), pratik uygulamaya dayalı olarak başlayan Kur'an eğitimi faaliyetleri,¹ Medine'de bir yandan Mescidü'n-Nebevî çatısı altındaki *Suffe*'de,² bir yandan Medine'deki ilk *Dâru'l-Kurrâ*larda³ devam etmiş, ihtisas eğitimi diyebileceğimiz çalışmaların temeli bu dönemde atılmıştır. Hz. Peygamber hayatta iken yetişen ve *Kurrâ sahabîler* diye isimlendirilen ilk Kur'an mütahasssısları bu dönemde Hz. Peygamber'in

¹ Muhamed Hamidullah, *Kur'an Tarihi*, çev. Mehmet Sait Mutlu, DİB Yayınları, Ankara 1991, s. 43.

² el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, thk. Abdullah el-Halidî, Dâru'l-Erkâm, Beyrut ty., 1/476-80.

³ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, İrfan Yayınları, İstanbul 1990, 2/770-771.

gözetiminde, O'nun rahle-i tedrisinde yetişmişler,⁴ onlar da şifâhî bir şekilde aldıkları eğitimlerini kendilerinden sonraki nesle aynı şekilde aktararak onların yetişmesi konusunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardır.⁵

Kur'an'ın nüzûlü ile beraber var olduğu kabul edilen Tecvid İlmi,⁶ uzunca bir süre şifâhî ve tatbikî bir ilim olarak varlığını Kur'an eğitimi ve Kıraât İlmi ile iç içe sürdürmüştür.⁷ Daha sonra bazı ilim dalları gelişme kaydettikçe o ilim dalları içerisinde tecvid konuları da yazılmaya başlamıştır. Örneğin Arap dili ve edebiyatı üzerindeki çalışmalara bağlı olarak Mahâric-i hurûf ve sıfat-ı Hurûf konuları ele alınıp yazılmış,⁸ Kur'an ilimleri içerisinde Kıraât ilmi geliştikçe bazı tecvid konuları (vakf ve ibtidâ,⁹ idğam,¹⁰ lahn¹¹ vb.) ele alınıp incelenmiştir. Tecvid ilmi, diğer İslâmî ilimlere (tefsir, hadis gibi) nazaran ilim dalı hâline gelme sürecini daha geç bir zamanda tamamlamıştır. Zira bazı konuları parça parça telif edilmiş olsa da çoğunluğu şifâhî olan bu birikim Ebû Müzâhim Mûsa b. Ubeydullah el-Hakânî (ö.325) ile yazılı hâle gelmeye başlamış ve tecvid ilmi, IV. Hicrî Asırdan itibaren müstakil bir ilim dalı olma yolunda ilk adımı atmıştır.¹²

V. ve VI. Asırlarda Tecvid İlmi alanında çok önemli eserler telif edilmiş, daha sonraki asırlarda da bu devam ettirilmiştir. Ganim Kaddûrî'nin de dediği¹³ gibi bu iki asırda kaleme alınan eserler Doğu'da (Irak) ve Batı'da (Endülüs) yazılanlar diye iki kısma ayırmak mümkündür.

1.1. DOĞU (IRAK)'DA YAZILANLAR

Ebu'l-Hasan Ali b. Ca'fer es-Saîdî er-Râzî (ö.410), et-Tenbîh âle'l-Lahni'l-Celî ve'l-Lahni'l-Hafî;¹⁴ Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ahmed (ö.454), Kitâbü't-Tecvîd; İbnü'l-Bennâ diye meşhur Hasan b. Ahmed b. Abdillah (ö.471) et-Tecrîd fi't-Tecvîd; Ebû Ali Sehl b. Muhammed b. Ahmed el-İsbahânî (ö.543), et-Tecrîd fi't-Tecvîd; Ebu'l-'Alâ el-Hasan b. Ahmed b. el-Hasan el-Hemezânî el-'Attâr, (ö.569), Kitâbü't-Temhîd fi Ma'rifeti't-Tecvîd.¹⁵

⁴ el-Kastalânî, *İrşâdü's-Sâri li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1305/1889, 7/458-59; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, TDV Yayınları, Ankara 1986, s. 36-38; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, tsh. Ali Muhammed ed-Dabba', Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ty., 1/6; Ahmed Cevdet Paşa ve Ali Muhammed ed-Debbâ, *Kur'an Tarihi ve Kur'an Okumanın Edepleri*, trc. Ali Osman Yüksel, Kültür Basın Yayınları, İstanbul 1989, s. 31-34.

⁵ Abdulhamit Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa 2018, s. 30-35

⁶ İmam İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429) Mukaddimedinde, "Çünkü Allah onu (Kur'an'ı) onunla (tecvid ile birlikte) indirdi ve o şekilde bize kadar ulaştı(rlı)ldı لانه به الآله انزلنا منه الينا وصلا" şeklinde yer alan beyitte tecvidin Kur'an'ın nüzûlü ile birlikte olduğunu ifade etmiştir.

⁷ Kıraât eğitimi veren Kıraât imamları, eğitimlerini aynı zamanda tecvid eğitimi vererek sürdürmüşlerdir. Örneğin medler ve med mertebeleri, ihfâ ve idğâm gibi konularda kıraât imamları arasındaki ihtilafları bilmek ve uygulamak aynı zamanda tecvidi bilmeye de gerektirir. Örnek olarak bk. Abdülfettâh Pâluvi, *Zübdetü'l-İrfân*, Hilal Yayınları, İstanbul ty., s. 7-15

⁸ Bu konuda Halil b. Ahmed (ö.175/791)'in, *Kitâbü'l-'Ayn*, adlı eserinin mukaddimesinde harflerin mahreçleri, lakapları ve sıfatları hakkında verdiği bilgiler, İmam Kisâî (ö. 189)'nin *Kitâbü'l-Hurûf* (bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yayınları, İstanbul 1973, 1/319) adlı eseri ve Sibeveyh'in *el-Kitâb*, adlı eserinde verilen bilgiler örnek olarak zikredilebilir.

⁹ Vakf ve İbtidâ konusunda ilk eser kaleme alan kişinin Şeybe b. Nesah (ö.130) olduğu ifade edilmiştir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, thk. Gotthelf Bergstraesser, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2006, 1/298. Yine İbnü'n-Nedim'in verdiği bilgiye göre bu alanda ilk eser yazanlar Ebû Nu'aym Dirâr b. Surad et-Temimî (ö.129), İmam Hamze b. Zeyyât (ö.156), İmam Nafi' (ö.169), İmam Kisâî (ö.189), İmam Ya'kub (ö.205), İmam Halef b. Hişam (ö. 229) ve diğerleridir. Bk. İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1398/1978, s. 54.

¹⁰ Bu alanda "*Kitâbü'l-İdğâmi'l-kebir*" adıyla ilk eser yazan kişinin kıraât-ı aşere imamlarından İmâm Ebû 'Amr (ö.154) olduğu zikredilmiştir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, 1/288-292; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. Âlâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. 10, s. 94-96; Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, Vekâletü'l-Mea'rif el-Celîle, İstanbul 1941, 2/321.

¹¹ Bunun için yine Kisâî'nin *Risâle fi Lahni'l-Avâm/ Ma Telhanü fihî'l-Avâm*, (bk. Tayyar Altıkulaç, "Kisâî Ali b. Hamza", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, c. 26, s. 70) adlı eserini zikredebiliriz.

¹² Geniş bilgi için bk. Durmuş Arslan, "Ebû Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hakânî ve Kasidetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri", *Turkish Studies*, 2018, c.13, sayı: 25, s. 19-40.

¹³ Ganim Kaddûrî Hamed, *et-Temhîd fi Ma'rifeti't-Tecvîd*, Dâru 'Ammâr, Amman 1420/2000 (Mukaddime), s. 35-36.

¹⁴ er-Râzî'nin bu eseri ve *İhtilâfî'l-Kurrâ fi'l-Lâmi ve'n-Nûni* adlı eseri Ganim Kaddûrî el-Hamed tahkiki ile *Risâletân fi Tecvîdi'l-Kur'an* adıyla Amman'da, 1421/2000 yılında Dâru Ammâr tarafından basılmıştır.

¹⁵ Bu eserlerle ilgili bilgi için bk. el-Hemezânî, *Kitâbü't-Temhîd fi Ma'rifeti't-Tecvîd*, thk. Ganim Kaddûrî el-Hamed, Dâru 'Ammâr, Amman 1420/2000, (mukaddime), s. 35-36. Ganim Kaddûrî el-Hamed, bu esere yazdığı mukaddimedeki ilk iki eserin yazma eserlerde bulunmadığı (mekfûd), üçüncü eserin yazma olduğu bilgisini vermektedir.

1.2. BATI (ENDÜLÜS)'DA YAZILANLAR

Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî (ö.437), *er-Ri'âye fi Tecvîdi'l-Kırâe*;¹⁶ Ebû 'Amr Osman b. Sa'îd ed-Dânî (ö.444), *et-Taḥdîd fi'l-İtkânî ve't-Tecvîd*;¹⁷ Abdülvahhâb b. Muhammed el-Kurtûbî (ö.462), *el-Mûdîh fi't-Tecvîd*;¹⁸ Ebu'l-Hasan Şureyh b. Muhammed er-Ru'aynî (ö.539) *Nihâyetü'l-İtkân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*¹⁹ ve Abdülazîz b. Ali b. Muhammed es-Sümâtî (İbnü't-Tahhân) (ö.560), *el-İnbâ fi Tecvîdi'l-Kur'ân, Mürşidü'l-Kârî ilâ Tahkîki Me'alimi'l-Mekârî ve Nizâmü'l-Edâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*.²⁰

Bu iki kısma ayrılarak zikredilen müelliflerin eserleri tecvid ilminin temel taşı mesabesinde olup, daha sonra yazılan tecvide dair eserlerin temel kaynakları olmuşlardır. Bu eserlerde harfler, harekeler, mahreçler, sıfatlar, idğam, ihfâ, izhâr, med, teşdîd, lahn, vakf ve ibtidâ gibi tecvidin temel konuları ele alınmış, tecvid ıstılahları ortaya konulup izah edilmiştir.

Tecvid ilminin gelişim seyri içerisinde önemli bir yeri olan İbnü't-Tahhân, bu ilme olan vukûfiyeti ve bu alanda telif ettiği eserleriyle zirveye giden yolda önemli bir simadır. Bu sebeple yukarıda bir nebze tecvid tarihindeki yerine işarette bulunduğumuz İbnü't-Tahhan el-İşbîlî'yi ve tecvide dair eserlerini bu alanda yapılan çalışmalara katkı sunmak amacı ile bu çalışmamızda ele alacağız.

2. İBNÜ'T-TAHHAN'IN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. HAYATI

İbnü't-Tahhan 498/1104 yılında İşbiliyye (Sevilla)'de doğdu. Tam adı Abdülazîz b. Ali b. Muhammed b. Seleme el- Endelüsî es-Sümâtî el-İşbîlî olup, Ebu'l-Asbağ künyesi ile meşhurdur. Onun bu isim, lakap ve künyeleri üzerinde ittifak edilmiştir.²¹ Bundan başka onun için Ebû Humeyd, Ebû Muhammed ve İbnü'l-Hac künyeleri de kullanılmıştır.²² el-Endelüsî, es-Sümâtî ve el-İşbîlî ise onun için kullanılan nisbelerdir. İbnü't-Tahhân ise kendi memleketinde tanındığı lakabıdır. Kendi memleketinde Abdülazîz b. Ali olarak değil daha çok İbnü't-Tahhân olarak tanınmıştır. Dolayısı ile lakabı isminden

¹⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib'in, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâeh ve Tahkîki Lafzi't-Tilâveh*, adlı eseri, Ahmed Hasan Ferhat'ın tahkiki ile Beyrut'ta, Dâru İbn Kesîr tarafından 1439/2018 yılında basılmıştır.

¹⁷ Ebû Amr ed-Dânî'nin, *et-Taḥdîd fi'l-İtkânî ve't-Tecvîd* adlı eseri, Ganim Kaddûri el-Hamed tahkiki ile Ürdün'de Dâru 'Ammâr tarafından, 1421/2000 yılında basılmıştır.

¹⁸ Abdülvahhâb b. Muhammed el-Kurtubî'nin, *el-Mûdîh fi't-Tecvîd*, adlı eseri de Ganim Kaddûri el-Hamed tahkiki ile Ürdün'de Dâru 'Ammâr tarafından 1421/2000 yılında basılmıştır.

¹⁹ er-Ru'aynî'nin, *Nihâyetü'l-İtkân fi Tecvîdi'l-Kur'an* adlı eseri ile ilgili olarak, Hindistan-Kelkütâ'da nadir bir nüshasının bulunduğu ve bu yazma eser üzerinde Dr. Hâzım Sa'îd Hayder'in tahkik çalışması yapmakta olduğu, (<https://vb.tafsir.net/forum'da> (20.2.2021) verilen bilgidir anlaşılmaktadır.

²⁰ Müellifimiz Ebû'l-Asbağ Abdülazîz b. Ali b. Muhammed es-Sümâtî (İbnü't-Tahhân)'nin, *el-İnbâ fi Tecvîdi'l-Kur'an*, Hâtım Salih ed-Dâmin tahkiki ile el-İmârât:Mektebetü's-Sahâbe, 1428/2007 yılında; *Mürşidü'l-Kârî ilâ Tahkîki Me'alimi'l-Mekârî*, Hâtım Salih ed-Dâmin tahkiki ile Kahire: Mektebetü't-Tabî'n, 2007 yılında ve *Nizâmü'l-Edâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, Ali Hüseyin el-Bevvâb tahkiki ile Riyad: Mektebetü'l-Me'arif ty. tarafından basılmış olup, söz konusu bu eserler matbudur.

²¹ Muhammed Yakub Türkistanî'nin tahkik ettiği, İbnü't-Tahhân'ın, *Mahâricü'l-Hurûf ve Sıfâtuhâ*, adlı esere yazdığı mukaddimede (s. 19-20) Suyûtî'nin İbnü't-Tahhân'ın tam ismini "Ebû Muhammed Abdülazîz b. Ali b. Abdüazîz b. Zeydân b. es-Semmânî el-Kurtubî en-Nahvî" diye verdiğini zikretmektedir. Bk. es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Lügaviyyine ve'n-Nühât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, İsa el-Bâbî'l-Halebî ve Şürekâhu, Kahire 1385/1965, 2/101-102. Bu isimlendirmede "İbn Zeydân" isminin ve "el-Kurtubî ve en-Nahvî" nisbelerinin diğer kaynaklarda yer almadığını söyleyerek eleştirmektedir. Eğer Suyûtî'nin kastettiği kişi İbnü't-Tahhân ise bu eleştiri doğrudur. Ancak Türkistanî'nin dikkatinden kaçan başka bir şey daha vardır ki, o da bu kaynakta vefat tarihi olarak "senete erba'in ve 'işrine ve sitemietin (624)" zikredilmiştir. Ayrıca biyografisi verilen kişinin dil, lügat, fıkıh, hadis, tarih, biyografi vb. yönleri vurgulanırken Tecvid ve Kraât İlmi ile ilişkisinden hiç bahsedilmemiştir. Bu sebeple Suyûtî'nin bahsettiği kişinin İbnü't-Tahhân olup olmadığı hakkında kesin bir şey söylemek doğru değildir. Başka birisinin biyografisi de olabilir. Dolayısı ile Türkistanî'nin eleştirisine yeterince araştırılmadığı için katılmıyoruz.

²² ez-Zehabi, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr 'Alet'Tabakâti ve'l-A'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, İSAM Yay., İstanbul 1995, 3/1051 (trc. no:766);İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, 1/355 (trc. no. 1681); el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve Züyûluhu*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996, 15/252; el-Makkarî es-Sümâtî, *Nefhü't-Tîb min Ğusnî'l-Endelüsî'r-Ratîb*, thk. İhsan Abbas, Dâru Sadr, Beyrut 1388/1968, 2/634 (Trc. sıra no: 256); İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmilâ li Kitâbi's-Sile*, thk. Abdusselâm el-Hirâs, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1995, 3/95; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaud - Türkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 1420/2000, 18/324; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrut 2002, 4/22-23.

daha meşhur olmuştur. Bu sebeple biz de bu çalışmamızda isminin yerine daha çok meşhur olan lakabını kullanacağız.

Tabakat kitaplarında İşbîlî ve es-Sümâtî nisbeli ilim adamlarından söz edilmesi bize İbnü't-Tahhân'ın doğduğu ve yetiştiği çevre ile aldığı eğitim hakkında ip uçları vermektedir. Kıraat alanında ilk tahsilini kendi memleketinde, kıraat ve tecvid ilminde mutahassıs İbnü'n-Nehhâs diye meşhur olan Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Halef b. Aysûn el-İşbîlî ve İşbiliyye hatibi ve kâdısı, Endülüs'teki kıraat imamlarından birisi olan Ebül'-Hasan Şüreyh b. Muhammed er-Ru'aynî'den aldı²³ ve Kıraat ilminde önde gelen alimlerden oldu.²⁴ Daha sonra İbnü't-Tahhân, hadis ilmine yöneldi ve başta kendilerinden kıraat eğitimi aldığı bu iki hocasından, sonra da Kurtuba'da Ebûbekr Yahya b. Sa'âde (Sa'dun) el-Kurtubî'den hem kıraat hem Hadis aldı.²⁵ Ebû Abdillâh b. Abdirezzâk el-Kelbî, Ebûbekir b. Mesleme, Ebû Muhammed er-Ruşâtî, Ebû Abdillâh b. Ebû Ehade Aşere gibi üstadlardan hadis dinledi ve rivayet etti. Ayrıca Ebû Ca'fer b. Nümeyl'den Tirmizî'nin es-Sünen'ini ve Ebû Mervân b. Meserre'den Nesâî'nin es-Sünen'ini dinleyip rivayette bulundu. Kendisinden de Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdurrahman el-İşbîlî ve Ali b. Yûnus rivayette bulundular.²⁶

Kesin tarih zikredilmemiş olsa da genç yaşta onun ilk seyahatinin Kurtubâ'ya Yahyâ b. Sa'âde'den kıraat ve hadis, Meriye'ye Ebû Muhammed er-Ruşâtî ve Ebû Abdillâh b. Ehade Aşere'den hadis eğitimi almak (dinleyip rivayette bulunmak) için yaptığı anlaşılmalıdır. İbnü't-Tahhân'ın ilim yolculuğu, doğduğu ve yetiştiği Endülüs ten ayrılp, 554/1154 yılında Mağrib'e (Fas'a) yaptığı seyahat ile başlamış, bir süre burada kaldıktan sonra seyahatini Mısır'a devam ettirmiş ve orada kaldığı süre içerisinde Mısır'ın ileri gelen alimleriyle görüşmüştür. Daha sonra hac farizasını eda etmek üzere Hicaz'a gelen İbnü't-Tahhân, bu farizayı eda ettikten sonra Bağdat'a gelmiş ve kendisinden Ömer el-Kuraşî hadis dinlemiştir. Oradan ayrılp Vâsıt'a gelmiş ve bir süre kaldığı Vâsıt'ta yetkin alimlerden hem kıraat okumuş hem de okutmuştur. 560/1165 yılında Vâsıt'tan Şam'a geldiğinde kadr-u kıymeti yüksek meşhur bir alim idi. Kısa bir süre Şam'da kaldıktan sonra Haleb'e gelmiş, ömrünün sonuna kadar kaldığı Haleb'de 560/1165 yılından sonra vefat etmiştir.²⁷ Hediyyetü'l-Ârifin ve İzâhü'l-Meknûn gibi bazı kaynaklarda vefat tarihi olarak 559/1164 zikredilmişse²⁸ de, doğru olanın Zehebî ve İbnü'l-Cezerî'nin verdiği vefat tarihi olan 560/1165'ten sonrasıdır.

Kaynaklarda İbnüt-Tahhân'ın Mısır, Hicaz, Irak ve Şâm seyahatlerinde kimlerle görüştüğü, hangi alimlerden istifade ettiği zikredilmemiştir. Ama onun hem kıraat hem rivâyet (Hadis) ilmi ile ilgilendiği ve bu alanda bilgi alışverişinde bulunduğu anlaşılmalıdır.

İbnü't-Tahhân'dan hadis ve kıraat eğitimi alan talebeleri ise, İbn Bakî diye bilinen Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Yezîd el-Kurtubî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf el-İşbîlî, Ebu'l-Bekâ Ya'îş b. el-Kadîm,²⁹ Zekeriyâ el-Huzenî, Abdullâh b. Muhammed b. Müslim el-Kurtubî, Muhammed b. Tâhir b. Ali,³⁰ Ebû

²³ el-Hatîp el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve Züyûlühu*, 15/252; es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, 18/324; Ahmed Muhammed el-Müflîh, *D'ırâsât Ulûmi-ş-Şer'iyyeti ve'l-Kânûn*, *Mecelle*: 40, Mülhak: 1, 2013, s. 821.

²⁴ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, 3/1051; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve Züyûlühu*, 15/252; el-Makkarî, *Nefhü't-Tîb*, 2/634.

²⁵ İbnü't-Tahhân'ın, kıraat ilmi alanında mutahassıs olan İbn Sa'dûn el-Kurtubî (ö.567/1172)'den (bk. Mustafa Çetin, "İbn Sa'dûn el-Kurtubî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, c. 20, s. 299) kıraat ve hadis eğitimi aldığı açıkça zikredilmese de Zehebî'nin, *Ma'rifetü Kurrâi'l-Kibâr*, 3/1047; es-Safedî'nin, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, 18/324, İbnü'l-Ebbâr'ın, *et-Tekmilâ li Kitâbi's-Sile*, 3/95 'adlı eserlerde yer alan ifadelerden, böyle bir eğitim aldığı anlaşılmalıdır.

²⁶ Tayyar Altıkulaç, "İbnü't-Tahhân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. 21, s. 227.

²⁷ Altıkulaç, "İbnü't-Tahhân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21/227; el-Müflîh, *Mecelle*:40, Mülhak: 1, s. 821.

²⁸ Bk. İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Asâru'l-Musannifin*, İstanbul 1951, 1/579; a.mlf. *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ keşfi'z-Zunûn*, Vekâletü'l-Me'ârif el-Celîle, İstanbul 1366/1948, 2/294, 656.

²⁹ İbn Bişkuvâl, *Kitâbi's-Sile*, thk. İbrahim el-İbyârî, Dâru'l-Kütüb li'l-Bennânî, Beyrut 1989/1410, 3/215.

³⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihaye*, 1,355.

Tâlib Abdurrahman b. Muhammed b. Abdüssemi' el-Vâsîti, el-Esîr Ebu'l-Hasan Muhammed b. el-Hasan el-Âlâ ve Nimetullah b. Ahmed b. Ebi'l-Hindbâ'dır.³¹

İbnü't-Tahhân'ı, çağdaşları ve talebeleri gibi kendinden sonra eserlerine vâkıf olanlar da övmüştür. O, Kıraat İlminde mahir, kıraat âlimlerinin önde gelenlerinden, kıraatların vecihlerini ve illetlerini tam anlamıyla bilen, tecvid ilminde uzman, büyük üstad, imâm, muhakkik, mutkîn (yaptığı işi mükemmel ve kusursuz yapan) gibi sıfatlarla anılmıştır.³² İmâm Cezerî, et-Temhîd adlı eserinin kaynakları arasında İbnü't-Tahhân'ı zikretmiş ve onun Mürşidü'l-Kârî' ilâ Tahkîki Me'âlimi'l-Mekâri' adlı eserini överken "Onun kıymetini, ona vâkıf olan bilir"³³ diyerek tekdirlerini ifade etmiştir. Dübey'si'nin meşhur "Mağrib'te (Endülüs'te) kıraatları İbnü't-Tahhân'dan daha iyi bilen kimse yoktur" sözünü birçok tabakât kitabı nakletmiştir.³⁴

2.2. ESERLERİ

İbnü't-ahhân, yaklaşık 62 veya 63 yıllık ömrüne gerçekten önemli eserler sığdırmıştır. Bir kıraat âlimi olarak onun yetiştirdiği her bir talebeyi, kıraat ilminin kendisinden sonraki nesillere aktarılmasında ve aynı şekilde rivâyet ettiği hadislerden herbirini, dinin ahkâmını sonraki nesillere aktarmada en önemli ve anlamlı birer eser olarak görmek gerekir. Bununla beraber onun kendi alanında çok önemli telif eserleri günümüze kadar gelmiş, tahkiki yapılarak basılmış ve ilgililerin istifadesine sunulmuştur.

İbnü't-Tahhân yaşadığı asırda hem doğup yetiştiği Endülüs topraklarında, hem seyahat ettiği Mısır, Bağdat, Hicâz ve Şâm topraklarında tecvid alanında tam bir üstad olarak (mücevid) tanınmış, bu özelliği ile de tabakât kitaplarında yerini almıştır.³⁵ Onun bu vasıfla yâd edilmesinde bir çok şey söylenilebilirse de, bunların başında bıraktığı eserlerin olduğunda şüphe yoktur. Dolayısı ile Tecvid İlminin zirveye doğru giden yolda en önemli basamaklarından birisi İbnü't-Tahhân ve onun tecvide dâir bıraktığı eserlerdir.

2.2.1. Nizâmü'l-Edâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ:³⁶ Bu eser Ali Hüseyin el-Bevvâb tarafından tahkiki yapılarak basılmıştır.³⁷ Muhakkik'in mukaddimesi ile birlikte yaklaşık 60-65 sayfa civadında olan bu eserde vakf ve ibtidânın tanımı ve kısımları âyetlerden örneklerle açıklanmıştır.³⁸

2.2.2. Mürşidü'l-Kârî ilâ Tahkîki Me'âlimi'l-Mekâri:³⁹ Bu eser Hâtim Sâlih ed-Dâmin tarafından tahkik edilmiş, parça parça yayımlanmıştır. Önce Ürdün'de, Mecelletü Mecma'i'l-Lügati'l-'Arabiyye, Yıl: 1995, sayı: 48'de makale olarak, daha sonra kitabın tamamı iki mukaddimesi ile birlikte Beyrut'ta 1999 yılında ve Amman'da 2002 yılında, nihayet 2007 yılında Kâhire'de yayımlanmıştır. Muhakkik, İbnü't-Tahhân'ın bu eserinin Mukaddime fi Mahârici'l-Hurûf ve Mukaddime fi Usûli'l-Kıraât ismiyle daha sonra ayrı ayrı basılan iki eserin, aslında bir tek kitap

³¹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, 2/549.

³² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/355; el-Makkarî, *Nefhü't-Tayyib* 2/634; İbnül Ebbâr, *et-Tekmilâ li Kitâbi's-Sile*, 3/95; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, 3/1047; es-Sâfedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 18/324; el-Müflih, *Mecelle*:40, Mülhak:1, s. 821;Türkistânî, *Mukaddime fi Maharici'l-Hurûfa* yazdığı mukaddime, s.35-37.

³³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/355.

³⁴ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağda ve Züyûluhu*, 25/252; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, 3/1047; es-Sâfedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 18/324; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/355.

³⁵ Örnek olarak bkz. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/355; es-Sâfedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 18/324; el-Makkarî, *Nefhü't-Tib*, 2/634.

³⁶ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, 3/1051; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/355; Makkarî, *Nefhü't-Tib*, 2/534; Altukulaç, "İbnü't-Tahhân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21/227; el-Müflih, *Mecelle*:40, Mülhak: 1, s.822.

³⁷ Riyâd: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1985/1406.

³⁸ İbnü't-Tahhân, *Nizâmü'l-Edâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, s. 20-58

³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/355; Zirikli, *A'lâm*, 4/22; Altukulaç, "İbnü't-Tahhân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21/227; el-Müflih, *Mecelle*:40, Mülhak: 1, s. 822.

olduğuna işaret etmiştir ki, bu da Mürşidü'l-Kârî ilâ Tahkîki Me'âlimi'l-Mekârî adlı eserin bir bölümünden ibaret olan bir kitaptır.⁴⁰ Aynı eserin değişik bölümlerinin iki farklı isimle baskıları şöyledir:

a) Mukaddime fi Mahârici'l-Hurûf:⁴¹ Yakûb Türkistânî tarafından Mahâricü'l-Hurûf ve Sifâtühâ ismi ile tahkiki yapılarak yayımlanmıştır. Ancak muhakkik bunun Mürşidü'l-Kârî ilâ Tahkîki Me'âli'l-Mekârî'nin birinci nukaddimesi olan parçası olduğundan söz etmemiştir.⁴²

b) Mukaddime fi'l- Kırâât:⁴³ Kaynaklar bu eserden bahsetse de bu eserin de bir önceki mukaddime gibi Mürşidü'l-Kârî ilâ Tahkîki Me'âlimi'l-Mekârî'nin bir bölümü olduğu, muhakkik Hâtim Sâlih ed-Dâmin'in izahatından anlaşılmaktadır. Dolayısı ile bu mukaddime de İbn Tahhân'ın söz konusu kitabının bir bölümü olarak ed-Dâmin tarafından tahkiki yapılarak yayımlanmıştır.⁴⁴

2.2.3. el-İnbâ fi Usûli'l-Edâ (el-İnbâ fi Tecvîdi'l-Kur'ân): Çalışmamızın konusunu teşkil eden bu eseri ileride genişçe ele alacağız.

2.2.4. Kitâbü'd-Du'â: İbnü't-Tahhân'ın bu eseri bize kadar ulaşmamıştır. Onun bu isimde bir eserinin olduğundan ez-Zirikli, Bağdatlı İsmail Paşa ve Makkarî bahsetmişlerdir.⁴⁵

2.2.5. Şi'âru'l-Ahyâri'l-Ebrâr fi't-Tesbîh ve'l-İstiğfâr: İbnü'l-Ebbâr tarafından zikredilmiştir.⁴⁶

Bu eserlerden ayrı olarak Tahsilü'l-hemzete'ni'l-vâridete'ni fi Kitâbillâhi Te'âlâ min kelimetin ev kelimeteyni (yazma); Risâle fi'z-zaâti'l-vâki'a li Kitâbillâhi Te'âlâ (yazma); Risâle fi zikri mâ beyne Kâlûn ve beyne Verş mine'l-hulf adlı eserlerinin olduğu da zikredilmiştir.⁴⁷ Ancak bu son eserin İbnü't-Tahhân'a aidiyetinin şüpheli olduğu belirtilmiştir.⁴⁸

3. EL-İNBÂ Fİ USÛLİ'L-EDÂ'NIN TECVİD TARİHİNDEKİ YERİ

El-İnbâ fi usûli'l-Edâ İbn Tahhân'ın tecvid ilmine dair telif ettiği, hacmi küçük olsa da manası büyük, kendi alanında nadir⁴⁹ eserlerden biridir. Müellif, eserini, kitabın mukaddimesinde el-İnbâ fi Usûli'l-Edâ⁵⁰ diye isimlendirdiği halde, eserin mustensihleri kitabın baş tarafına el-İnbâ fi Tecvîdi'l-Kur'an ismini yazmış ve bazı kütüphanelerin yazma eserler kataloğuna bu isimle kaydedilmiştir.⁵¹ Bu sebeple biz de müellifin isimlendirmesini esas alarak konu başlığında el-İnbâ fi Usûli'l-Edâ ismine yer vermeyi uygun gördük.

⁴⁰ Bk. İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-Kârî ilâ Tahkîki Me'âlimi'l-Mekârî*, (Muhakkik'in mukaddimesi), s. 14-15.

⁴¹ İbn Tahhân'ın bu isimde mustakil eserinin olduğunu zikreden müellifler: ez-Zirikli, *A'lâm*, 4/22; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'Arifin*, 1/579; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, 2/534; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li Kitâbi's-Sîle*, 2/634.

⁴² İbnü't-Tahhân, *Mahâricü'l-Huruf ve Sifâtühâ*, (Muhakkik'in mukaddimesi), s. 53-55.

⁴³ İbn Tahhân'ın bu isimde mustakil bir eserinin olduğunu zikreden müellifler: ez-Zirikli, *A'lâm*, 4/22; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'Arifin*, 1/579; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, 2/534; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li Kitâbi's-Sîle*, 2/634.

⁴⁴ Bk. İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-Kârî ilâ Tahkîki Me'âlimi'l-Mekârî*, (Muhakkik'in mukaddimesi), s. 14-15.

⁴⁵ Bk. ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 4/22; İsmail Paşa, *İzahu'l-Meknûn*, 2/294; a. mlf. *Hediyetü'l-'Arifin*, 1/579; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, 2/634.

⁴⁶ Bk. İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li Kitâbi's-Sîle*, 2/634.

⁴⁷ Bk. Altıkulaç, "İbnü't-Tahhân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21/228.

⁴⁸ Bk. Altıkulaç, "İbnü't-Tahhân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21/228.

⁴⁹ İbn Tahhân, *el-İnbâ fi Usûli'l-Edâ*, (Muhakkik'in mukaddimesi), s. 3.

⁵⁰ İbn Tahhân, *el-İnbâ*, (Müellifin mukaddimesi) s.21.

⁵¹ Bu eser, Dublin, Chester Beatty Library, nr. 3453/3, vr. 136-139'da toplam varak sayısı 147 olan beş risâle içerisinde, Müstensih Haz'al b. Asker b. Halil tarafından 595 senesinde istinsah edilmiş ve el-İnbâ fi Tecvîdi'l-Kur'an diye isimlendirilmiştir. Bkz. İbn Tahhân, *el-İnbâ*, (muhakkik'in mukaddimesi) s. 16-17.

Bu eserin tecvid tarihindeki yerini şu üç madde ile izah etmek mümkündür:

3.1. ESERİN MÜELLİFİ AÇISINDAN DEĞERİ

El-İnbâ'yı telif eden İbnüt-Tahhân, tecvid ilmi alanında bilgisine baş vurulan mütahassıs imamlardan biridir. Müellifin bu vasfı eserin de değerini artırmış, kendinden sonra el-Hamevî (ö.621) ve İmam İbnü'l-Cezerî (ö.833) gibi tecvid ilmi alanında vazgeçilmez eserler telif eden alimlerin yazdıkları eserlerin kaynakları arasında yer almıştır.⁵²

3.2. ESERİN TARİHİ KIYMET TAŞIMASI AÇISINDAN DEĞERİ

Hicrî VI. asır ulemasından olan İbnü't-Tahhân'ın kaleme aldığı el-İnbâ, tecvid tarihi bakımından erken sayılan bir dönemde yazılmış ve tecvid konularını ilmî bir disiplin içerisinde ele alan ilk eserler arasında sayılmıştır. Bu nedenle kendinden sonra yazılan eserlere kaynaklık etmiştir.

3.3. ESERİN İLMÎ AÇIDAN DEĞERİ

Tecvid İlmi ve Arap dilinin fonetiği alanında araştırma yapanların ilk müracat kaynaklarından birisi el-İnbâ'dır. Müellif bu eserde, hem tecvid hem fonetik ilminin pratik uygulamalarına ve temel beceri inceliklerine işaret eden temel kaideleri ustalıkla ele alıp incelemiştir. Elbette ki hiçbir eserin kusursuz olamayacağı açıktır. Bu eserin muhtevasını oluşturan her bir cümle bir üstadın kaleminden çıkan veciz ifadelerin bir ürünü olması hasebiyle, her bir cümlenin şerhe/beyana muhtaç olması, bir kusur olarak zikredilebilir. Belki de o, eserin kolay ezberlenmesi veya bir üstadın nezaretinde okunması için böyle bir telif metodunu tercih etmiştir.⁵³

Bu hususu, eserde ele alınan konuların işleyiş tarzı da teyit etmektedir. Bu sebeple aşağıda ele alacağımız eserin muhtevasını teşkil eden konular, bu üç madde ile işaret ettiğimiz hususların devamı niteliğinde görülmelidir.

4. EL-İNBÂ FÎ USÛLİ'L-EDÂ'DA ELE ALINAN KONULAR

İbnü't-Tahhân eserine besmele, hamdele ve salvele ile başlamış, mukaddimede eserinin isminden şu şekilde bahsetmiştir:

فقد رسمت (فی) هذا الجزء و المسمى بالانبياء أبوابا من أصول الاداء

“el-İnbâ diye isimlendirdiğim bu fasikülde edâ usûllerini bablara ayırarak yazdım”

Müellif, eserini yedi bab olarak planlamış, her bâbı da ayrıca kendi içinde fasillara ayırarak yazmıştır. Yani her bir bab, bir ana başlık, her bir fasıl da birer alt başlık olarak düşünülmüştür. Buna göre bablar ve fasıllarda ele alınan konulara bir göz atacak olursak, kitabın muhteviyatını da tanımış oluruz.

4.1. BÂBÜ TASNİFİ'L-HAREKÂT VE TAHRİRİ MEKÂDİRİHE'L-MA'LUMÂT: HAREKELERİN TASNİFİ VE ÖLÇÜLERİNİN BELİRLENMESİ (HAKKINDA) MA'LUMÂT

Bu başlık altında müellif fetha, kesra ve zamme diye hareketleri üçe ayırmış, her bir hareketin bir harften (fethânın **elif**, kesranın **yâ** ve zammenin **vâv** harfinden) doğduğunu ifade etmiş, bu sebeple

⁵² Örnek olarak bkz. Ahmed b. Ömer b. Ebî'r-Rızâ el-Hamevî, el-Halebî (ö.791 h.), *el-Kavâ'id ve'l-İşârât fî Usûli'l-Kıraât*, Thk. Abdülkerim b. Muhammed el-Hasan Bekkâr, (Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1986/1406) s. 44; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'imi't-Tecvid*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 1985/1405), s. 55,57, 119; a.mlf., *en-Neşr*, 1/218.

⁵³ Benzer bir yaklaşım için bk. el-Müflih, *Mecelle*:40, Mülhak: 1, s. 819-20.

fethaya küçük elif (el-elifü's-suğrâ), kesraya küçük ye (el-yâü's-suğrâ), zammeye de küçük vâv (el-vâvu's-suğrâ) denildiğini söylemiştir.⁵⁴ Harekelerin ölçüsünü de

ووزن الحركة فى التحقيق نصف الحرف المتولد عنها

“Gerçekte harekenin ölçüsü, kendisinden doğduğu harfin yarısıdır” şeklinde belirtmiş, daha sonra okuyucuya önemli bir uyarıda bulunarak şöyle demiştir:

التزم ايها القارئ مسددا استعمال الاصل ايدا فانك ان نقصت الحركة فيما انعقد الاجماع كنت لاحنا لشذوذك عن الجماعة وان نقصتها فيما فيه الخلاف و ليس النقص عند قارئك الذى تقرأ له خالفته لانه من روايته ...

“Ey okuyucu! Devamlı olarak usûle uymaya özen göster. Eğer üzerinde icma olan harekede bir noksanlık yaparsan, icmadan ayrıldığın (icmaya aykırı okuduğun) için lahn ile okuyanlardan olursun. Eğer hakkında ihtilaf edilmiş bir harekede noksanlık yaparsan kıraatini okuduğun (imamın) muhalefeti olduğu için (bu) lahn olmaz.”⁵⁵ Kıraat ve tecvid ilmi açısından çok önemi olan bu uyarı ile müellif, icma ile ihtilaf arasındaki farka vurgu yapmıştır. Bu uyarının arkasından o, kıraatte önemli bir kavram olan ihtilâsı da şu şekilde tarif etmiştir:

الاختلاس: هو الاسراع بالحركة حتى يظن السامع ان المسموع سكون لا حركة و انما تحكمه المشافهة

İhtilâs, dinleyicinin işittiğini hareke değil de sükûn zannedecek kadar, harekede olan sür'attir. Bu ancak müşafehe yoluyla kökleşip yerleşir.⁵⁶

4.2. BÂBU TAHRÎRİ'S-SÜKÛNİ VE TA'YİNİHİ: SÜKÛNUN BELİRLENMESİ VE TA'YİNİ

İbnü't-Tahhân'ın tecvid literatüründe kendisine ait olan ve sükûn konusunu en güzel şekilde açıklayan terimlerinden birisi bu başlık altında ele alınmıştır. Onun sükûnu **ölü** ve **diri** diye iki kısma ayırarak incelemiş olması, bu eserin orijinal ifadelerinden sayılmıştır. Bu husuta o şöyle demiştir:

السكون نوعان، حى و ميت. فالميت: محل الف الهاوى و الياء بعد الكسرة و الواو بعد الضمة. و الحى: محل الياء و الواو بعد الفتح و سكون سائر الحروف حى

Sükûn iki çeşittir; ölü ve diri. Ölü sükûn, boşluktan çıkan (med harfi olan) elif, kesre (esre)den sonra gelen yâ ve zamme (ötre)den sonra gelen vâv'dır. Canlı (hayy) sükûn: Fethadan (üstünden) sonra gelen (ve lîn harfi olan) yâ, vâv ve diğer harflerin sükûnudur.⁵⁷

Burada neden med harflerine ölü sükûn, cezimli harflere canlı sükûn dediğini açıkladıktan sonra Fâhars لفظك من اللحن فى السكون : “sükûnda telaffuzunu lahn'dan sakın”⁵⁸ diyerek uyarıda bulunmuş, diğer harflerin sükûnlarını telaffuzda sîn harfinin hems ve rihvet, lâm harfinin rihvet sıfatlarına örneklerle dikkat çekmiştir. Bunlardan ayrı olarak örneklerle nûn'dan önce gelen lâm harfinin ve vâv, yâ, fâ ve hâ harflerinden önce gelen cezimli mîm'in telaffuzunda lahn'den sakındırmıştır.⁵⁹ Bu bâb sonunda müellif, yine kendine özel ve bu eserin orijinal ifadelerinden birisi olan bir kavram kullanmıştır. O kavram (القطع) el-kat'u'l-batîu fi's-sevâkini (sükûnlarda sesi yavaşça kesmek) diye tercüme ettiğimiz bu ifade, anlaşıldığı kadarıyla o gün kullanılan bir kavram olmalı ki, ne olduğunu müellif açıklamamış, bunun 'Âsım, Hamze ve Kisâî'den gelen rivayete dayalı bir uygulama olduğunu vurgulamıştır.⁶⁰

⁵⁴ İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ*, s. 23-24.

⁵⁵ İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ*, s. 24.

⁵⁶ İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ*, s.24.

⁵⁷ İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ*, s.25.

⁵⁸ İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ*, s.26.

⁵⁹ İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ*, s.27-30.

⁶⁰ İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ*, s.31. Muhammed el-Müflih, burada işaret edilen ve sakinlerde rivayete dayalı bir uygulama olan *el-Kat'u'l-batîu*'ya başka kaynaklarda rastlamadığını söyleyerek, bunun sekte olabileceğini bildirmiştir. Bk. el-Müflih, *Mecelle*:40, Mülhak: 1, s. 824.

4.3. BÂBU TAFSİLİ USÛL'L-MEDDİ VE'L-LÎNİ VE FURÛ'İHİMÂ VE TEBYÎNİ MEKÂDİRİHİMÂ VE MERÂTİBİHİMÂ VE'L-FARKİ FÎHİMÂ: MED VE LÎN'İN USÛL VE FURÛ'U, HER İKİSİNİN ÖLÇÜLERİNİN VE MERTEBELERİNİN AÇIKLANMASI VE ARALARINDAKİ FARK BÖLÜMÜ

Bu başlık altında müellif meddi, aslî med ve fer'î med diye iki kısma ayırarak açıklamış ve

المد الاصلی حاصل مصحوب والمد الفرعی فاضل مجلوب

“Aslî med, (med harfi kelime ile) birlikte olan, fer'î med ise dışardan (bir sebeple) gelendir.”⁶¹ Bir formül ifadesi gibi olan bu tanımlamadan sonra o, bu konuyu üç fasıl ile alt başlıklara ayırarak incelemiştir. Birinci fasılda meddin mucebini (sebebinin) salim hemze, şedde ve lazım sükûn'dan biri olduğunu açıklamış ve şeddeyi özellikle zikretmiştir.⁶² İbnü't-Tahhân'ın bu eserindeki özel ifadelerinden birisi de med sebepleri arasında şeddeyi zikretmesi ve bunun üzerinde kurrâ'nın icma'ına vurgu yapmasıdır.

İkinci fasılda med ölçülerine değinmiş, son fasılda da okuyucunun kıraatine tâbi olduğu imamının med mertebesine bağlı kalmasını, med ölçülerini ne eksik ne fazla yapmasını, tam hakkını gözetmesini söylemiştir.⁶³

4.4. BÂBÜ'T-TEBYÎNİ 'AN AHKÂMİ'N-NÛNİ'S-SÂKİNETİ VE'T-TENVÎNİ: SÂKİN NÛN VE TENVÎN'İN HÜKÜMLERİNİN AÇIKLANMASI

Bu başlık altında müellif iklâb, ihfâ, izhâr ve idğâm'ı ele alarak tanımlamıştır. Özellikle iklâb'ta bâ'nın öncesinde gelen tenvin veya sakin nûn'un eseri kalmayacak şekilde halis mîm'e çevrilmesini vurgulaması,⁶⁴ bugün bile önemini koruyan bir ifadedir. İdğâm konusunda tam idğâmın idğâm olduğunu, mudğâmın vasıflarından birinin kalması halinde (yani nakıs idğâm durumunda), bunun hakikatte idğâm olmayacağını, ihfâ benzeri (eşbehü bi'l-ihfâ) olacağını söylemiştir.⁶⁵

4.5. BÂBÜ'T-TEVFİK 'ALE'L-MÜFAHHEMİ VE'L MÜRAKKAKİ MİNEL HURÛF: HARFLERDE KALINLIK VE İNCELİK (ÖLÇÜLERİNE) UYGUNLUK

Bu başlık altında müellif önce tefhîm'i (harflerde kalınlığı) sonra da terkîk'i (harflerde inceliği) tanımlamış, kalın harfi, ağızın harfin sesiyle dolması, inceliği de bunun zıddı diye açıklamıştır.⁶⁶ Daha sonra altı fasıl ile konuyu alt başlıklara ayırarak detaylandırmıştır.

Birinci fasılda harfleri kalınlık ve incelikleri bakımından ikiye ayırmıştır:

1. İcma ile kalın olanlar,
2. İcma ile ince olanlar,

Bu kısmı da kendi içinde yine üçe ayırmış:

- a) İcma ile kalın olan harflere ilhak olanlar,
- b) İcma ile ince harflere ilhak olanlar,
- c) (Hareke durumuna göre) hem kalın hem de ince okunanlar.

Müellif her bir fasılda bunlardan birisini açıklamıştır.⁶⁷

⁶¹İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ*, s. 32-33.

⁶²İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ*, s.33.

⁶³İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ*, s. 34-35.

⁶⁴İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ*, s.37.

⁶⁵İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ*, s.38.

⁶⁶İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ*, s.39.

4.6. BÂBU'D-DELÂLETİ 'ALÂ TAHKİKİ'L-FETHİ VE'L-İMÂLETİ VE BEYNE'L-LAFZEYİNİ: FETH, İMÂLE VE BU İKİ LAFIZ ARASINDAKİ HAKİKATA DELÂLET

Müellif, “Fetha hareke için üç lafız vardır” dedikten sonra bunların, “Meftûh lafız, Mebtûh lafız ve mebtûh ile meftûh arasındaki lafız” olduğunu söyleyerek konuya giriş yapıp iki fasıl ile imâle konusunu ele almıştır. Bu konuyu işlerken müellif imâle-i mahz, ıdcâ' (اِضْجَاع) bath (بَطْح) kavramları ile imâle-i kübrâ'nın aynı olduğunu söylemiştir. Elbette bu konu fetha ile harekeli hemzenin okunuşuyla alakalı olduğu için feth, kesra ile karışıklığı olmayan halis fetha ile tanımlanmış, el-mehtûh (ıdcâ'= imâle-i mahz =imâle-i kübrâ) kesraya meyilli olan fetha ile açıklanmıştır. Bu üç kavramın üçüncüsüne (imâle-i kübrâ'ya) âlimlerin el-fâtirü'l-kesr (zayıf/gevşek kesra) diye isimlendirdiğinden söz etmiştir.⁶⁸

4.7. BÂBU TEVKİFİ'L-KURRÂ 'ALE'L-MUHKEMİ Fİ'L-VAKFİ 'ALÂ EVÂHIRİ'L-KELİMİ: KURR'Â'NIN KELİMELERİN SONUNDAKİ VAKİFTA MUHKEM/MÜKEMMEL ŞEKİLDE DURUŞU

İbnü't-Tahhân vakfı, üzerinde vakfedilen kelimedede mâ ba'dine vasletmeyi terk etmek diye, kelimenin sözlük anlamı ile irtibatlandırarak tanımlamıştır. Müellif, bu vakıf hallerinin bazılarında ittifak, bazılarında ihtilaf olduğunu söyledikten sonra, cemi mimlerinde, arızî hareke ile harekeli olan yerlerde, tenvin olmayan fetha, zamme ve kesrada, tâû't-te'nîs ve tâû'l-mübalağa'da (ki bu teler he' olarak telaffuz edilerek) sükûn üzere vakfetmek meşrûdur, diye açıklamıştır. Daha sonra bir fasıl ile müellif, tenvîn ve maksûr kelimeler üzerindeki vakıfları tarif etmiş, işmâm ve revmin rivayete dayalı olduğunu vurgulamıştır.⁶⁹

SONUÇ

İbnü't-Tahhân, VI. Asırda tecvid ve kıraat ilmi alanında adından söz ettirmeyi başaran, bıraktığı eserlerle özellikle de tecvid alanında kendinden sonra yazılan eserlere kaynaklık ederek araştırmacılara ufuk açan, Endülüs'ün yetiştirdiği kıymetli âlimlerimizden biridir. Ondandır söz eden kaynaklar, onu mukrî (kıraat ilminde üstad), mücevid (tecvid ilminin bütün inceliklerine vâkıf), büyük üstad, kıraat ilminin illetlerini ve vecihlerini en iyi bilen, ilmine güvenilen (mütkin) ve söylediklerinin ve yazdıklarının doğruluğu kesin olan (sikâ) gibi vasıflarla yâd etmiş, kıraat icâzetlerinde hem ismine hem eserlerine yer verilmiştir. Endülüs'te doğan, İslam merkezlerini gezip hem kıraat, hem hadis ilmini okuyup okutan, rivâyette bulunan, talebe yetiştiren, şöhret sahibi bir âlim olarak ibnüt-Tahhân, 62 veya 63 yaşında Haleb'te (559-560/1164-1165) yılında hayata göz yummuştur.

İbnü't-Tahhân'ın tecvid alanında yazdığı eserler, bu ilim dalında erken dönemde yazılan eserlerden kabul edilmiş, kendinden sonra yazılanlara kaynak olmuştur. Onun eserlerinde ele aldığı konuların, tecvid ilminin bütün konuları olduğu söylenemezse de bu ilmin ana konuları olduğu söylenebilir. Örneğin maharic-i hurûf, sıfât-ı hurûf, hareke, teşdîd, sükûn, med, kasır, ihfa, izhar, idğam, iklâb, lahn, vakıf ve ibtidâ'nin yanı sıra tecvidle kıraat ilminde ortak olan teshîl, imâle (bath, idca', imâle-i mahz), feth, silâ, işmâm, revm, tâû't-te'nîs ve tâû'l-mübalağa, tefhim, terkîk gibi o gün bilinen kavramları o, hem tanımlamış, hem izah etmiş, hem de konu ile ilgili kaideler ortaya koyarak, bu kaidelere uyulmaması durumunda meydana gelen hatanın hükmüne işarette bulunmuştur. Kendi ifadesiyle bir cüz' olarak oldukça muhtasar yazılmış bu eserler, hem içeriğindeki konu zenginliği, hem sözü uzatmadan en kısa ve

⁶⁷ İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ*, s.39-43.

⁶⁸ İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ*, s.45.

⁶⁹ İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ*, s.48-50.

en vecîz ifadelerle konunun işlenmiş olması, onun eserlerinin hem kolayca ezberlenmesi, hem de bir üstadın rehberliğinde uygulamalı olarak okunmasını istemiş olmasını akla getirmektedir.

İbnü't-Tahhân'ın eserleri gibi ilk dönem eserlerinden sayılan ve muhakkik âlimlerin tenkit süzgecinden geçerek övgüsüne mazhar olan ilim ehlinin eserlerinin çok iyi okunması ve tariflerinin çok iyi anlaşılması gerekir. Bu eserlerde tarif edilen, "ey okuyucu!" uyarısı ile dikkat çekilen ve lahn uyarısı yapılan bazı uygulama inceliklerinin, günümüzde İslam dünyasında karşılaşılan İhfâ, iklâb gibi uygulama ihtilafları olduğunu görüyoruz. İlk dönem eserlerinden sayılan müellifin bu eserindeki ihfâ ve iklâb tanımlamasındaki ince vurgular dikkatle incelenirse, ihtilafların çözümüne katkı sağlayacak ifadeler açıkça görülür. Ayrıca icma ve ihtilaf sebeplerini açıklayan müellif, ihtilaflı okumalarda kıraat imamının esas alınması gerektiğini hatırlatarak, kıraatte keyfiliğe yer olmadığını vurgulamıştır. Yine müellifin lahn konusundaki uyarılarında, sukûna hareke verilmemesine dikkat çekmesi, bunun ne kadar kadim bir hata olduğunu göstermektedir. Bu türden hassas hatırlatmaların kıraat taliminde bulunan ilim ehline kaynaklık edeceği açıktır. Bu sebeple İbnü't-Tahhân'ın bu eseri tecvid tarihinde bir boşluğu doldurduğu gibi günümüz tecvid müelliflerinin ve kıraat talimi yapan ilim ehlinin ihtiyaç duyduğu bazı ihtilafların çözümüne de kaynaklık edecektir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet Paşa - Ali Muhammed ed-Debbâ, *Kur'an Tarihi ve Kur'an Okumanın Edepleri*, trc. Ali Osman Yüksel, Kültür Basın Yayınları, İstanbul 1989.
- Altıkulaç, Tayyar, "Ebû Amr b. Âlâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. 10, ss. 94-96.
- Altıkulaç, Tayyar, "İbnü't-Tahhân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. 21, ss. 227-228.
- Altıkulaç, Tayyar, "Kisâi Ali b. Hamza", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, c. 26, ss. 69-70.
- Arslan, Durmuş, "Ebû Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hakânî ve Kasîdetü'r-Râiyye'sinin Tecvid Tarihindeki Yeri", *Turkish Studies*, 2018, c.13, sayı: 25, ss. 19-40.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. 1-2, Bilmen Yayınları, İstanbul 1973.
- Birişik, Abdulhamit, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa 2018.
- Çetin, Mustafa, "İbn Sa'dûn el-Kurtubî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, c. 20, s. 299.
- Ebü'l-Asbağ Abdülaziz b. Ali b. Muhammed es-Sümâtî, İbnü't-Tahhan, *Nizâmü'l-Edâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, thk. Ali Hüseyin el-Bewvâb, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad, 1985.
- Ebü'l-Asbağ Abdülaziz b. Ali b. Muhammed es-Sümâtî, İbnü't-Tahhan, *Mürşidü'l-Kârî ilâ Tahkiki Me'âlimi'l-Mekârî*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin, Mektebetü't-Tabî'in, Kahire 2007.
- Ebü'l-Asbağ, Abdüaziz b. Ali b. Muhammed es-Sümâtî, İbnü't-Tahhan, *el-İnbâ fi Usûli'l-Edâ*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, el-İmârât: Mektebetü's-Sahabe-eş-Şârikah, Mektebetü't-Tâbi'in-Ayn Şems, Kahire 1428/2007.
- Ebü'l-Asbağ, Abdülaziz b. Ali b. Muhammed es-Sümâtî, İbnü't-Tahhan, *Maharicü'l-Huruf ve Sifâtuhâ*, thk. Muhammed Yakub Türkistânî, byy, 1991.
- ed-Dânî, Ebû Amr, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvid*, thk. Ganim Kaddûri el-Hamed, Dâru 'Ammâr, Ürdün 2000/1421.
- ed-Dimaşki, Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 1-8, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyî, Beyrut 2002.
- el-Bağdâdî, Ebû Bekr Muhammed b. Ali el-Hatîb, *Târihu Bağdâd ve Züyûluhu*, c. 1-24, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996.
- el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Asâru'l-Musannifin*, c.1-2, İstanbul 1951.
- el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ keşfi'z-Zunûn*, Vekâletü'l-Me'ârif el-Celîle, İstanbul 1366/1948.
- el-Belenisi, İbnü'l-Ebbâr Muhammed b. Abdullah Ebû Bekr el-Kudâî, *et-Tekmile li Kitâbi's-Sîle*, thk. Abdusselâm el-Hirâs, c. 1-4, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1995.
- el-Cezerî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi'l-Kiraâti'l-aşr*, tsh. Ali Muhammed ed-Dabba', c. 1-2, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- el-Cezerî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *et-Temhid fi 'ilmi't-Tecvid*, thk. Ali Hüseyin el-Bewvâb, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 1405/1985.
- el-Cezerî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Gayetü'n-Nihâye fi Tabâkâti'l-Kurrâ*, thk. Gotthelf Bergstraesser, c. 1-2, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- el-Halebî, Ahmed b. Ömer b. Ebî'r-Rizâ el-Hamevî, *el-Kavâid ve'l-İşârât fi Usûli'l-Kiraât*, thk Abdülkerim b. Muhammed el-Hasan Bekkâr, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1406/1986.
- el-Hârisî, Ebû Bişr Sibeveyh Amr b. Osman b. Kamber, *el-Kitâb*, Beyrut 2009.
- el-Hemezânî, el-Hasan b. Ahmed, *Kitâbü't-Temhid fi Ma'rifeti'l-Tecvid*, thk. Ganim Kaddûri el-Hamed, Dâru 'Ammâr, Amman 1420/2000.
- el-Kastalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *İrşâdû's-Sârî li Şerhi Sahihî'l-Buhârî*, c.1-10, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1305/1889.
- el-Kaysî, Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li Tecvidi'l-Kirâeh ve Tahkiki Lafzi'l-Tilâveh*, thk. Ahmed Hasan Ferhat, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1439/2018.
- el-Kettânî, Abdülhayy, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, thk Abdullah el-Halidî, c. 1-2, Dâru'l-Erkâm, Beyrut ty.
- el-Kurtubî, Abdülvahhâb b. Muhammed, *el-Mûdih fi'l-Tecvid*, thk Ganim Kaddûri el-Hamed, Dâru 'Ammâr, Amman 1421/2000.

- el-Makdisî, Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, TDV Vakfı Yayınları, Ankara 1986.
- el-Müflih, Ahmed Muhammed, *Dirâsât Ulûmî's-Şer'iyyeti ve'l-Kânûn*, Mecelle:40, Mülhak:1, 2013.
- er-Ru'aynî, Şureyh b. Muhammed, *Nihâyetü'l-İtkân fî Tecvîd'l-Kur'an*, Hindistan-Kelkütâ, ty.
- es-Safedî, Salahuddîn Halil b. Aybek b. Abdullah, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaûd -Türki Mustafa, c. 1-29, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 1420/2000.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Lügaviyyine ve'n-Nühât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, c. 1-2, İsa el-Bâbî'l-Halebî ve Şürekâhu, Kahire 1385/1965.
- es-Sümâtî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhü't-Tîb min Ğusni'l-Endelüsî'r-Ratîb*, thk. İhsan Abbas, c. 1-8, Dâru Sadr, Beyrut 1388/1968.
- ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr 'Alet'Tabakâti ve'l-A'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, c. 1-4, İSAM Yay., İstanbul 1995.
- Halef b. Abdülmelik b. Mes'ûd b. Musa b. Bişkuvâl el-Endelüsî, *Kitâbi's-Sîle*, thk. İbrahim el-İbyârî, c. 1-3, Dâru'l-Kütüb li'l-Bennânî, Beyrut 1989/1410.
- Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Dâvud Sellum - Süleyman el-Anbekî, Mektebetü Lübnân, Beyrut 2004.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, c. 1-2, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1990.
- Hamidullah, Muhammed, *Kur'an Tarihi*, çev. Mehmet Sait Mutlu, DİB Yayınları, Ankara 1991.
- İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1398/1978.
- Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, Vekâletü'l-Mea'rif el-Celîle, İstanbul 1941.
- Pâluvî, Abdülfettâh, *Zübdetü'l-İrfân*, Hilal Yayınları, İstanbul ty.